

Ks. KAZIMIERZ MATWIEJUK

Warszawa

KOPTYJSKIE DZIEDZICTWO LITURGICZNE

Przedmiotem niniejszej refleksji jest dziedzictwo liturgiczne chrześcijan egipskich. Ryt koptyjski, używany w Egipcie, a także w Jerozolimie, Nubii, Sudanie i Południowej Afryce, kształtował się nade wszystko w Aleksandrii. To miasto, obok Jerozolimy, Antiochii syryjskiej, Rzymu oraz Bizancjum, było w IV w. jednym z najbardziej prężnych ośrodków życia kościelnego. Naszą problematykę ukażemy na tle historii Kościoła koptyjskiego, który w większości jest monofizycki. Nieliczni Koptowie pozostają w jedności ze Stolicą Apostolską w Rzymie. Ukażemy treści teologiczne modlitw eucharystycznych.

1. Katolicki Kościół koptyjski

Kościół Chrystusowy w Egipcie, poprzez św. Marka Ewangelistę, który według tradycji był tu głosicielem Ewangelii Chrystusa¹, swymi korzeniami tkwi w heroicznym dynamizmie męczenników Kościoła jerozolimskiego. Koptowie są potomkami chrześcijan egipskich. Ich nazwa pochodzi od greckiego słowa Αἰγυπτίοι (*Aigiptioi*), które Arabowie, władcy Egiptu od VII w., wypowiadali jako *ghyp*, a Europejczycy jako *kopt*. Koptowie, to Egipcjanie katolicy oraz chrześcijanie monofizyci, stanowiący narodowy Kościół egipski. W starożytności chrześcijanie w Egipcie przyjęli w całości oficjalny język Orientu, który mówił po grecku². Większość miast i wsi była zhellenizowana. W nielicznych wioskach i niektórych klasztorach zachował się popularny dialekt koptyjski.

¹ Św. Marek zginął śmiercią męczeńską ok. 68 r. z rąk wyznawców Serapisa. Relikwie Ewangelisty były przechowywane do 829 r. w kościele w Bukolik nad wybrzeżem Morza Śródziemnego. Następnie zostały przewiezione do Wenecji, gdzie spoczęły w bazylice Św. Marka. W 1975 r. papież Paweł VI część relikwii przekazał, w geście ekumenii, głowie Kościoła koptyjskiego; zob. D. DŁUGOSZ, *Sztuka koptyjska — 2000 lat chrześcijaństwa nad Nilem*, RBL 1 (2001), s. 58–61. Wiara Koptów, w jakimś sensie, sięga aż do pobytu Świętej Rodziny w Egipcie.

² Obecność języka i kultury greckiej jest związana z panowaniem Aleksandra Wielkiego (352–323 r. przed Chr.). Jego władza obejmowała Egipt, Babilonię, sięgając aż do Indii. Po śmierci Aleksandra władzę nad królestwem podzielili między siebie trzej jego generałowie. Ptolemeusz I rządził Egiptem, dając początek dynastii Ptolemeuszów. Seleuk I, twórca dynastii Seleucydów, rządził w Mezopotamii. Natomiast Antygon I panował w Azji Mniejszej i w Macedonii, dając początek dynastii Antygonidów; zob. D. COHON-SHERBOK, *Judentum*, Freiburg–Basel–Wien 2000, s. 54–55.

Od Soboru w Chalcedonie (451), który potępił naukę Eutychesa o jednej naturze Chrystusa, istnieje tu Kościół monofizycki. Ówczesny biskup Aleksandrii Dioskur odrzucił postanowienia soborowe. Wprawdzie został złożony z urzędu, ale wspierany przez mnichów i innych swoich zwolenników, wyznawał i szerzył błędną naukę w zakresie chrystologii. Koptyjski Kościół katolicki stanowiły tylko niewielkie wspólnoty³. Ich członkami byli mnisi oraz elity greckojęzyczne, związane z instytucjami władzy politycznej⁴. Nazywano ich melchitami, tzn. uznającymi władzę Konstantynopola⁵. Chrześcijaństwo monofizyckie rozszerzało się także poza Egiptem, jednak w 1442 r. niektóre wspólnoty monofizyckie przystąpiły do unii kościelnej z Rzymem, odrzucając dotychczasowe błędy dogmatyczne dotyczące osoby Chrystusa⁶. Ta unia przetrwała do XVII w., ale w 1687 r. w Egipcie zakazano katolickim kapłanom działalności duszpasterskiej.

Pewne ożywienie tej działalności, a także żywa współpraca kapłanów koptyjskich i franciszkanów, nastąpiła w 1742 r., gdy monofizycki biskup Jerozolimy Amba Athanasios przyjął katolicyzm i został mianowany wikariuszem apostolskim. Sto lat później, w poł. XIX w., dzięki franciszkanom powstają i dynamicznie rozwijają się liczne wspólnoty katolickie w Górnym Egipcie. To spowodowało, że papież Leon XIII w 1895 r. ustanowił w Egipcie stałą organizację kościelną, dzieląc go na trzy koptyjskie diecezje katolickie. Cztery lata później wikariusz patriarchy, ks. Cyryl Macaire, został wybrany patriarchą dla katolickich Koptów. W ciągu dziesięciu lat liczba katolików z wielokrotnością się. W 1897 r. było ok. 5000 katolików, a w 1908 r. ich liczba w Egipcie wynosiła prawie 15 tys. W tymże roku bp Cyryl doprowadził do schizmy. Nowy administrator apostolski, ks. Sedfaoui, swoją roztropnością złagodził to dramatyczne wydarzenie. Do 1947 r. stolicą patriarchy kierował biskup. Wybór patriarchy w tymże roku zatwierdził Pius XII i Amba Marcos II uroczystie rozpoczął swoją posługę w Kairze⁷. Aleksandryjski patriarchat katolicki w Egipcie liczy około 80 tys. wiernych. Poza Kairem są jeszcze trzy biskupstwa katolickie: w Minieh, Assiut i w Tebach. Koptowie mieszkają także poza Egiptem. Są katolickie biskupstwa w Asmarze w Erytrei i w Addis Abebie w Etiopii⁸.

2. Niekatolicki Kościół koptyjski

Koptyjskie chrześcijaństwo monofizyckie rozwijało się dzięki wsparciu mnichów i duchowieństwa. Autorytet duchowieństwa kształtował postawę ludu⁹. Lud

³ R. JANIN, *Les Églises orientales et les rites orientaux*, Letouzey–Ané 1997, s. 490–492.

⁴ H.I. MAROU, *Od soboru w Efezie do soboru w Chalcedonie*, w: *Historia Kościoła*, t. I, s. 264.

⁵ *Enchiridion liturgicum*, t. I, Romae–Friburgi Brisg.–Barcinone 1966, s. 125.

⁶ JANIN, *dz. cyt.*, s. 490.

⁷ *Tamże*.

⁸ *Tamże*, s. 527.

⁹ MAROU, *art. cyt.*, s. 264.

pozostał wierny biskupowi Dioskurowi. Opozycja chalcedońska stawała się coraz wyraźniej narodową religią ludu egipskiego. Jej autorytet był niekwestionowany zwłaszcza w głębi kraju, wśród prostej ludności, prawie nietkniętej przez hellenizację. Lud pozostał wierny starym tradycjom koptyjskim. Z czasem stronnictwo monofizyckie ulega rozproszeniu. Pojawiały się konkurencyjne doktryny.

Monofizyci uważali się za jedynych właścicieli stolicy patriarchalnej. Ignorowali prawa melchitów. Pewną poprawę w tym względzie wymusiły warunki zewnętrzne, mianowicie inwazja Persów w latach 617–628¹⁰. W tym czasie władzę polityczną sprawował melchicki patriarcha Cyrus. Monofizycki patriarcha Beniamin w 630 r. musiał uciekać do Górnego Egiptu. Po jedenastu latach pobytu w klasztorach tego regionu, na zaproszenie nowych, arabskich władców Egiptu, powrócił z wygnania. Po początkowym okresie poszanowania wolności osobistej i religijnej chrześcijan, Arabowie rozpoczęli brutalne ich prześladowania. Wielu chrześcijan zostało zmuszonych do przyjęcia islamu. Mieszkańcy Egiptu podejmowali zbrojne wystąpienia przeciw władcom arabskim. W 725, 826 i 831 r. wybuchały powstania, które zostały krwawo stłumione.

Najbardziej dramatycznym okresem dla Kościoła koptyjskiego był czas rządów dynastii Mameluków w latach 1254–1517¹¹. Wtedy fanatyczne grupy muzułmanów zniszczyły prawie wszystkie pozostałe świątynie, podpalając je. Także panowanie tureckie, począwszy od 1517 r., nie stwarzało warunków do swobodnego działania Kościoła. Władcą tolerancyjnym okazał się Muhammed Ali, panujący w latach 1805–1848. Potem było panowanie Francuzów i Anglików. Obecnie patriarchat niekatolicki liczy ok. 6 mln 350 tys. wiernych. Tworzy go 17 biskupstw, w tym 12 w Etiopii, jedno w Jerozolimie dla Palestyny, dwa w Nubii i po jednym w Chartumie dla Sudanu i Ugandy oraz w Johannesburgu dla Południowej Afryki¹².

3. Celebracja Eucharystii

Życie chrześcijan jest przeniknięte i ożywiane przez liturgię. Jej sercem jest Eucharystia. Początkowo uroczysta jej celebracja odbywała się tylko w niedziele. Z czasem w wielu Kościołach sprawowano Wielką Tajemnicę Wiary codziennie¹³. W Egipcie uroczyste celebracje Eucharystii odbywały się w soboty i w niedziele¹⁴.

¹⁰ *Kopten*, LThK 6, Freiburg im Br. 1934, kol. 191.

¹¹ *Kopten*, LThK 6, Freiburg 1961, kol. 539.

¹² *Tamże*, kol. 540.

¹³ A. BAUMSTARK, *O historycznym rozwoju liturgii*, tł. M. Wolicki, Kraków 2001, s. 46. Autor zauważa, że w okresie postu przedpaschalnego celebrowano w Rzymie Eucharystię także w poniedziałki, środy i piątki. Odprawianie Mszy św. we czwartki nastąpiło dopiero za papieża Grzegorza II (715–731).

¹⁴ H.I. MAROU, *Życie chrześcijańskie przy końcu IV w.*, w: *Historia Kościoła*, t. I, s. 236.

Kościół aleksandryjski posiadał własną liturgię, zatem modlitwy, hymny oraz obrzędy liturgiczne. Jednak gdy oficjalna liturgia Konstantynopola upowszechniła się we wszystkich prowincjach cesarstwa, liturgiczne zwyczaje egipskie ustąpiły miejsca liturgicznym obrzędom cesarskiej stolicy. Z czasem staną się dość mocne wpływy arabskie, zwłaszcza języka arabskiego. Od X w. będzie on panował w całym Egipcie. Zostanie także wprowadzony do liturgii. W tym języku jest czytane Pismo Święte¹⁵

Właściwym rytem koptyjskim jest liturgia św. Cyryla¹⁶, którą sprawuje się raz w roku, w piątek przed Niedzielą Palmową¹⁷. Anafora Cyryla Aleksandryjskiego rozpoczyna się prefacją, która zachęca do wielbienia Boga, Ojca wszechmogącego, ponieważ On stworzył „niebiosa i co jest w niebie, ziemię i wszystko, co jest w niej, morza, rzeki, źródła i bagna, i wszystko, co w nich jest”¹⁸. On powołał do istnienia człowieka, stwarzając go na obraz i podobieństwo swoje. Wszystko zostało stworzone w Mądrości i prawdziwej Światłości, którą jest Jezus Chrystus, Jednorodzony Syn Boży, Zbawiciel i Król.

Prefacja wykorzystuje obrazy z Apokalipsy św. Jana. Wśród oddających chwałę Bogu są „wielooczni Serafini i Cherubini, którzy skrzydłami zasłaniają swe oblicza, a ze względu na niewidzialną i nieosiągalną rozumem Twoją Boskość, dwoma zasłaniają swoje nogi i na dwóch latają”. Po wybrzmieniu „Święty”, kapłan podejmuje *postsanctus*, a następnie wypowiada epiklezę: „Napełnij tę ofiarę Twoją, Panie, błogosławieństwem, które jest od Ciebie i przez zstąpienie na nią Ducha Twego Świętego – *Amen* – błogosławiąc pobłogosław – *Amen* – i oczyszczając oczyść – *Amen* – te czcigodne Twoje dary, przedłożone Tobie, ten chleb i ten kielich”¹⁹

Opowiadanie o ustanowieniu Eucharystii jest utrzymane w formie żywego dialogu kapłana z wiernymi, którzy włączają się akklamacjami *Amen*, albo: „Śmierć Twoją głosimy, Panie, i zmartwychwstanie Twoje święte i wniebowstąpienie wyznajemy”²⁰

W anamnezie wydarzeń zbawczych wspomina się śmierć wcielonego Syna Bożego, Jego święte zmartwychwstanie i wniebowstąpienie, oraz zasiadanie po prawicy Ojca. Liturgiczna anamneza jest wychylona ku powtórnemu przyjsciu Chrystusa. Ono jednak będzie straszliwe, bo złączone z sądem, ale będzie też pełne chwały.

¹⁵ *Tamże*, s. 469.

¹⁶ *La liturgia copta*, w: *Nuovo dizionario di liturgia a cura di Domenico Sartore e Achille M. Triacca*, Roma 1984, s. 992; zob. *Liturgie*, LThK 6, Freiburg 1961, kol. 1088.

¹⁷ JANIN, *dz. cyt.*, s. 471. Eucharystyczny formularz, sięgający aż ewangelisty Marka, został w 1203 r. przez żyjącego w Konstantynopolu antiocheńskiego patriarchę Theodorosa Balsamona oceniony jako niedopuszczalny do użytku liturgicznego. Ta orzecznictwo było wydane w klimacie tłumienia rytu rodzimego przez bizantyjski; zob. BAUMSTARK, *dz. cyt.*, s. 115.

¹⁸ H. PAPROCKI, *Wieczera Mistyczna. Anafory eucharystyczne chrześcijańskiego Wschodu*, Warszawa 1988, s. 88–93.

¹⁹ *La liturgia copta*, s. 992.

²⁰ PAPROCKI, *dz. cyt.*, s. 90.

Pan „przyjdzie, aby sądzić świat w sprawiedliwości i odda każdemu według jego uczynków, dobro, jak i zło” Lud dopowie: „Według miłosierdzia Twego, Panie, a nie według naszych grzechów” Diakon zaś zawoła: „Adorujcie Pana z bojaźnią”

W modlitwach wstawienniczych kapłan modli się przede wszystkim o czystość serca: „Usłysz, Panie, błaganie Twego ludu, wejrzyj na jęki Twych sług i ze względu na moje grzechy, bądź nieczystości mego serca, nie pozbawiaj Twego ludu przyjscia Ducha Świętego” Lud woła: „Zmiłuj się nad nami, Boże Ojczy wszechmogący” Teraz następuje epikleza konsekracyjna. Kapłan modli się o Ducha Uświęciciela, by uczynił ten chleb Ciałem Chrystusa, oraz: „Niechaj uczyni również ten kielich najdroższą Krwią Nowego Przymierza”²¹. Z epiklezą konsekracyjną sąsiaduje epikleza komunijna. Kapłan modli się, aby przemienione dary „stały się dla nas wszystkich, którzy będziemy w nich uczestniczyli, pożyteczne ku utrzymaniu wiary bez poszukiwań, ku miłości bez obłudy, doskonałej cierpliwości, niezachwianej nadziei, ufności, obronie, uzdrowieniu, radości i odrodzeniu dusz, ciała i ducha, ku chwale Twego świętego imienia, ku błogosławionej wspólnotcie życia wiecznego i niezniszczalnego oraz ku odpuszczeniu grzechów”²².

W uroczystości Narodzenia Pańskiego, Epifanii i Paschy Koptowie wykorzystują w celebracji Eucharystii anaforę św. Grzegorza z Nazjanzu²³. W prefacji tej modlitwy eucharystycznej jest wyeksponowana dobroć Boga. Ona jest głównym motywem dziękczynienia. W *postsanctus* nazywa się Boga „Najświętszym”, który stwarzając człowieka — „położył na nim swoją dłoń”. Dzięki temu w każdym człowieku został nakreślony obraz Bożej mocy. Człowiek jednak okazał swemu Stwórcy nieposłuszeństwo, złamał Boże prawo, wydając na siebie wyrok śmierci. Bóg sam przygotował konieczne środki do jego uzdrowienia. To wcielony Syn Boży, jako baranek, pozwolił się zabić i przez swój grób darował grzechy świata. Dziś On kontynuuje zbawienie w znakach chleba i wina.

Opowiadanie o ustanowieniu Eucharystii kończy się aklamacją wiernych: „*Amen, amen, amen*. Śmierć Twoją, Panie, głosimy, i święte Twoje zmartwychwstanie i wniebowstąpienie wyznajemy”. Po preistoczeniu jest umieszczona epikleza konsekracyjna: „Panie, przemień te przedłożone dary Twoim głosem. Sam dopełnij teraz tę mistyczną liturgię (...) Sam ześlij Ducha Twego Najświętszego, aby przyszedł swoją świętą, dobrą i chwalebłą obecnością, uświęcił i przemienił te przedłożone najdroższe dary w Ciało i Krew naszego wyzwolenia”²⁴ W modlitwach intercyjnych przewija się troska o cały Kościół, o rządzących oraz pozostających w różnych potrzebach. Na przedstawiane prośby wierni odpowiadają: „Panie, zmiłuj się”.

²¹ *Tamże*, s. 92.

²² *Tamże*, s. 93.

²³ *Tamże*, s. 243–251.

²⁴ *Tamże*, s. 237–242.

W ciągu roku Koptowie celebrują liturgię św. Bazylego²⁵. Korzystają ze skróconej formy tej bizantyjskiej anafory Wielkiego Zakonodawcy. Na terenie koptyjskiego patriarchatu aleksandryjskiego jest ona wygłaszana w języku koptyjskim²⁶.

4. Obrzędy mszalne

Celebrację Eucharystii poprzedza Liturgia Godzin²⁷. Po jej zakończeniu diakon, ubrany w albę (*sticharion*) i stułę, zwaną orarion, spoczywającą na lewym ramieniu i końcami zwisającą na piersiach i plecach, przygotowuje wszystko, co jest potrzebne do Mszy św. Kapłan ubrany w szaty liturgiczne, które stanowi: *sticharion*, przepasany ozdobną szarfą (*zounarion*), mankietniki (*kiman*), stuła (*epitrachilion*) oraz ornat (*phenolion*, *burnus*), dokonuje *proskomidii*. Chleb do Eucharystii, zwany *korban*, przygotowuje się z wielką starannością, wypiekając go wieczorem przed dniem celebracji albo w sam dzień²⁸. Na patenie (*dyskos*) układa się trzy dość grube chleby. Największy z nich oznacza Chrystusa, mniejsze zaś — apostołów. Kapłan, po odmówieniu przypisanych modlitw, umieszcza chleb przeznaczony do konsekracji na ołtarzu na korporale²⁹. Następnie umywa ręce i okadza ołtarz oraz przygotowuje wino w kielichu, mieszając je z wodą. Patenę i kielich przykrywa trzema welonami. Akt pokutny odprawia klęcząc przed ołtarzem. Po zakończeniu obrzędu pokutnego wstaje i okadza ołtarz, dary i wiernych.

Lektor czyta Pismo Święte najpierw w języku koptyjskim, a następnie w języku arabskim. Podczas lektury kapłan trzykrotnie okadza ołtarz, obchodząc go dokoła. Czyta się także martyrologium. Śpiew *Trisagionu*, Modlitwy Pańskiej jest przygotowaniem do proklamacji Ewangelii, którą kapłan śpiewa z ambony. Czyni to po koptyjsku i arabsku. Towarzyszą mu akolici z zapalonymi świecami. Diakon podczas proklamacji Ewangelii okadza lud, który stoi z pochylonymi głowami. Po prześpiewaniu Ewangelii kapłan całuje księgę i wraca do ołtarza. Tu odmawia długą modlitwę za Kościół i z wiernymi recytuje *Credo*. Następnie obmywa ręce i błogosławi wiernych, mówiąc po grecku: „Pokój wam” – *Εἰρήνη πάσι* (*Eirene pasi*). Następuje anafora, którą rozpoczyna prefacja³⁰. Otwiera ją zawołanie diakona: „Przystąpcie, stańcie z bojaźnią, mężowie, i patrzcie na Wschód. Bądźmy uważni”. Lud odpowiada: „Miłosierdzie, pokój i ofiara chwały”. W krótkiej prefacji motywem dziękczynienia jest sam fakt istnienia Boga. Wszystkie rzeczy widzialne i niewidzialne uwiel-

²⁵ *Tamże*, s. 252–258; zob. w *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum, a cura Enzo Lodi* (dalej: *Enchiridion*), Roma 1979, s. 1251–1295.

²⁶ *La liturgia copta*, s. 992.

²⁷ JANIN, *dz. cyt.*, s. 471–473.

²⁸ *Tamże*, s. 471.

²⁹ *Tamże*, s. 472. Nie ma Wielkiego Wejścia, jak to jest praktykowane w liturgii bizantyjskiej.

³⁰ PAPROCKI, *dz. cyt.*, s. 129–139.

biają Tego, który zasiada na tronie chwały. W *postsanctus*, który ma charakter historiozbowczy, celebrans wspomina dzieło stworzenia i dramat rajski, kiedy człowiek, za podszeptem węża, przekroczył Boże przykazanie. Bóg jednak nie opuścił ludzi. W czasach ostatecznych objawił, „pozostającym w ciemnościach i cieniu śmierci, swego Syna Jednorodzonego, Pana i Boga, i Zbawiciela naszego, Jezusa Chrystusa”. Wcielony Syn Boży dla zbawienia świata wydał się na śmierć. Przez krzyż zstąpił do otchłani, a po zmartwychwstaniu, trzeciego dnia po swojej śmierci, wstąpił na niebiosa i zasiadł po prawicy Ojca.

Opowiadanie o wydarzeniu Wieczernika przypomina, że Chrystus pozostawił Kościołowi sakramentalny obrzęd swojej ofiary krzyża, stanowiący „misterium pobożności” Kościół, wykonując go na pamiątkę swego Zbawiciela, spożywa Jego Ciało i pije Jego Krew, głosząc Jego śmierć, wyznając Jego zmartwychwstanie, aż do Jego powtórnego przyjścia. Lud woła: „*Amen, amen, amen*, śmierć Twoją, Panie, głosimy i wyznajemy Twoje zmartwychwstanie”

W anamnezie jest wspomiana święta męka Chrystusa, Jego powstanie z martwych, wniebowstąpienie i zasiadanie po prawicy Ojca. Po zachęcie diakona: „Pochylcie się przed Panem z bojaźnią”, kapłan odmawia epiklezę konsekuracyjną. Prosi Ojca, aby zstąpił Jego Święty Duch „na nas, Twoje sługi, i na leżące tutaj dary”, oraz aby uświęcił i „sprawił, żeby chleb ten stał się świętym Ciałem Pana i Boga, i Zbawiciela naszego, Jezusa Chrystusa, na odpuszczenie grzechów i życie wieczne dla tych, którzy mają w nim udział. A kielich ten drogocenną Krwią Twojego Nowego Przymierza tegoż Pana i Boga, i Zbawiciela naszego, Jezusa Chrystusa, na odpuszczenie grzechów i życie wieczne dla tych, którzy mają w nim udział” Wierni proklamują wiarę w misterium Eucharystii trzykrotną akklamacją: „Ja wierzę, że chleb i wino są prawdziwie ciałem i krwią Chrystusa, który narodził się z Maryi”. Kapłan, trzymając Najświętszą Hostię, przechodzi przez kościół, zwłaszcza do chorych, prosząc Chrystusa o pomoc dla nich³¹.

W modlitwach intercysyjnych kapłan modli się za Kościół, jego hierarchów, zatem: papieża, patriarchę Aleksandrii, także kapłanów i diakonów. Prosi również o owoce ziemi, o deszcz i owocne zasiewy, o umiarkowane wylewy wód oraz o obfite plony. W tych modlitwach wspomina „najświętszą, chwalebną, nieskalaną, błogostawioną Panią naszą, zawsze Dziewicę Bogurodnicę Maryję”

Modlitwę kapłana za zmarłych poprzedza czytanie dyptychów przez diakona. On ze specjalnych tabliczek odczytuje imiona żywych i zmarłych. Kapłan w tym czasie cicho modli się za „wszystkich duchownych i świeckich, którzy już zmarli” Następnie prosi Boga, by udzielił swego pokoju, „abyśmy w każdym czasie, teraz i zawsze, wychwalali, wysławiali i wielbili, błogostawili i uświęcili najświętsze, chwalebne i błogostawione Twoje imię, z Jezusem Chrystusem i Duchem Świętym” Lud dopowiada: „Jak było na początku, teraz i zawsze, i na wieki wieków. *Amen*”

³¹ JANIN, *dz. cyt.*, s. 472–473.

Teraz kapłan dzieli Hostię na dwie części; z jednej odłącza cząstkę, którą ukazuje wiernym, wołając po grecku: *Τά ἅγια τοῖς ἁγίοις* (*Ta hagia tois hagiois* – „Święte świętym”). Tę cząstkę Hostii wkłada do kielicha, mówiąc: „Pokój wam” Tej czynności towarzyszy odpowiednia modlitwa po grecku: „Święte i najdroższe Ciało i prawdziwa Krew Jezusa Chrystusa, Syna Bożego. *Amen*”. A następnie mówi: „Wierzę i wyznaję, aż do końca mego życia, że jest to Ciało Chrystusa, Zbawiciela, które przyjął z Maryi Dziewicy. Ono jest złączone z Bóstwem, nie zmieszane, bez zamiany, i bez rozłączenia. Ono było wydane przez Poncjusza Piłata i zostało wydane za nas na świętym krzyżu dobrowolnie i wiernie. Wierzę, że Bóstwo nigdy nie było odłączone od człowieczeństwa”³².

W ramach przygotowania do Komunii św., kapłan trzykrotnie całuje ołtarz i wypowiada odpowiednie modlitwy. Kapłan i diakon przyjmują Komunię pod dwiema postaciami, najpierw Ciało, następnie Krew z kielicha. Potem wierni przyjmują Najświętsze Ciało i spożywają z kielicha Krew Pana. Po puryfikacji naczyń liturgicznych kapłan, przechodząc wzdłuż nawy, odmawia z wiernymi Modlitwę Pańską. Następnie błogosławi ich srebrnym krzyżem oraz rozdaje chleb pobłogosławiony, eulogię, tym, którzy nie przyjęli Komunii św. Czyni też aspersion wodą pobłogosławioną. Wreszcie udziela błogosławieństwa poszczególnym wiernym, dotykając policzka albo lekko tchnąc w twarz³³.

5. Zakończenie

Liturgia koptyjska stanowi *patrimonium* Kościoła egipskiego. Jest ona miejscem i sposobem doświadczania zbawczej obecności Chrystusa, który w znakach sakramentalnych uobecnia swoją Paschę, zatem śmierć krzyżową i chwalebne zmartwychwstanie. Celebracja Wielkiej Tajemnicy Wiary dokonuje się w świątyni, gdzie znajduje się sanktuarium, Święte świętych (*hekal*)³⁴. Jest ono oddzielone ikonostasem od miejsca dla chóru oraz od zakrystii, gdzie przygotowuje się chleb i wino, i pomieszczenia dla prezbiterów i duchownych, także od miejsca przeznaczonego dla władz państwowych. W świątyni koptyjskiej jest wydzielone miejsce dla mężczyzn i dla kobiet.

Całość budowli przykrywa jedna lub wiele kopuł. Nie ma jednak sklepienia, tylko belkowanie. Ściany świątyni są dekorowane ikonami na wzór grecki. W świątyni nie ma ławek ani krzeseł. Wierni siedzą na ziemi na matach lub dywanach. Przed wejściem do świątyni zdejmuje się buty. Wierni uczestniczą w świętych obrzędach nie odkrywając głowy. Dla akompaniamentu przy śpiewie używają cymbałów, trąbków oraz innych metalowych instrumentów.

³² *Tamże*, s. 473.

³³ *Tamże*.

³⁴ *La liturgia copta*, s. 992.

Obrzędy liturgii koptyjskiej są wyrazem inkulturacji dzieła zbawczego Chrystusa w realia egipskie. Owszem, ta inkulturacja dokonywała się przez wielki i niejednokrotnie w dramatycznych warunkach. Ostatecznie dopełniła się ona treściami i obrzędami, które dojrzewały w Antiochii syryjskiej. Dokonało się to przez fakt zaadoptowania bizantyjskiej anafory św. Bazylego do celebracji Eucharystii w ciągu całego roku.

Liturgia koptyjska jest własnością katolików i chrześcijan odłączonych od Stolicy Apostolskiej. Mimo różnic teologicznych na polu chrystologii i eklezjologii, dzielących chrześcijan, wspólne im są treści, które celebrują w czynnościach liturgicznych. W ten sposób pogłębiają swą wiarę i miłość. A to są niezbędne elementy do zaistnienia jedności, o którą modlił się Chrystus, gdy ustanawiał sakramentalny obrzęd swojej zbawczej Ofiary.